
FRIKORTET

- EN GRANSKNING AV FÖRSVARETS KLIMATARBETE

Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen,
september 2020

FRIKORTET

INNEHÅLL

Förord.....	3
Sammanfattning.....	4
Rekommendationer.....	7
Inledning.....	9
<i>Kapitel 1: Sveriges miljö- och klimatåtaganden</i>	
-De svenska miljömålen.....	12
-Miljöstyrning – hur ser vi till att målen nås?.....	14
-Rapportering – vad mäts och rapporteras?.....	15
<i>Kapitel 2: Försvarets miljömål</i>	
-Försvarmaktens egna miljöledningssystem.....	18
-Bristfällig uppföljning och rapportering.....	20
Slutsats: Är Försvarmakten en klimatbov?.....	23

Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen är en förening för människor som är övertygade om att konflikter kan lösas utan våld och att krig kan förebyggas genom samarbete, ekonomiska medel och diplomati. Vi arbetar för hållbar fred genom att sprida kunskap, bilda opinion och påverka politiker.

Den här rapporten är skriven av konsulterna Mikael Botnen Diamant och Staffan Landin på uppdrag av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, våren 2020. Ansvarig från Svenska Freds sida har varit Linda Åkerström, ansvarig för nedrustningsfrågor, med hjälp av Tilda Wendefors.

Kontakt: info@svenskafreds.se

Adress: Polhemsgatan 4, 112 36 STOCKHOLM

Omslagsbild: Pixabay

FÖRORD

Engagemanget för klimatfrågorna har ökat i takt med insikten om hur allvarligt hotet från den globala uppvärmningen är. Människor gör, världen över, aktiva val för att minska sin klimatpåverkan. Begrepp som ”flygskam” har fått resenärer att tänka till en extra gång innan de bokar flygresan. Nyligen infördes en skatt på plastpåsar i Sverige, med målet att minska förbrukningen till max 40 plastpåsar per person och år till år 2025, bara för att nämna en av många åtgärder.¹ En global proteströrelse har satt klimatfrågan på agendan, inte bara som en fråga om miljö utan som vår tids största existentiella hot. Men det militära försvaret har under denna tid i stort sett undantagits från diskussioner och debatter om den pågående klimatkrisen. Varför?

En av anledningarna till att Försvarsmakten sällan inkluderas i klimatkussionerna kan böttna i att insynen i försvarets miljöpåverkan är så låg. Vi vet helt enkelt mycket lite om hur denna påverkan ser ut. Initiativet till den här rapporten växte fram genom insikten om att det råder brist på transparens och kritisk granskning gällande den svenska Försvarsmaktens miljö- och klimatpåverkan – och genom det växande antal frågor vi fått från allmänhet, journalister och andra på temat. Runtom i världen har forskare, civilsamhälle och journalister tagit liknande initiativ med fokus bland annat på den amerikanska militärens miljö- och klimatpåverkan samt relationen mellan den militära sektorn och strävan efter klimatsäkerhet.²

Denna rapport fokuserar främst på hotet från den globala uppvärmningen och i mindre mån på andra miljöfrågor som påverkas av Försvarsmaktens verksamhet. Myndigheten har stora och generella undantag från att behöva redovisa sin miljöpåverkan. Dessa undantag har vad vi kunnat hitta aldrig utsatts för en offentlig diskussion eller särskild politisk process. Vi hoppas att den här rapporten kan bidra till både konkreta förändringar – framför allt ökad transparens om Försvarsmaktens utsläpp och ökade krav på myndighetens klimatarbete – och till en bredare debatt som ifrågasätter dagens prioriteringar av militär säkerhet framför satsningar på att förebygga det säkerhetshot som klimatförändringarna innebär.

Rapporten bygger på en granskning av Försvarsmaktens klimatarbete, gjord av Mikael Botnen Diamant och Staffan Landin på uppdrag av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, våren 2020. Ansvarig från Svenska Freds sida har varit Linda Åkerström med hjälp av Tilda Wendefors.

1 Regeringen (2020). ”Om den nya skatten på plastbarkassar”. <https://www.regeringen.se/artiklar/2020/02/om-den-nya-skatten-pa-plastbarkassar/> [hämtad 21 juli 2020].

2 Se t.ex. Atkin, E. ”The climate cost of war”. I Heated 6 januari 2020. <https://heated.world/p/the-climate-costs-of-war?token=eyJ1c2VyX2lkIjozNzA0NDk1Lkpw3NoX2lkIjoyMTQ4ODgsIl8iOiJvWnYxeSIsImhhdCI6MTU-3ODM4NDI0NCwiZXhwIjoxNTc4Mzg3ODQ0Lkpw3MiOiJwdWItMjQ3MyIsInN1YiI6InBvc3QtcmlhY3Rpb24ifQ.fgqcvXN-jm8j4xBlQMxKPCH-GWE8WNrk6JXT3btRCBo.> [hämtad 17 juli 2020]; ”Perlo-Freeman, S. ”Fighting the wrong battles – how obsession with military power diverts resources from the climate crisis”. Campaign Against Arms Trade rapport, februari 2020. <https://www.caat.org.uk/resources/publications/government/fighting-the-wrong-battles-feb2020.pdf> [hämtad 17 juli 2020]; Belcher, O; Bigger, P; Neimark, B och Kennelly, C. ”Hidden carbon costs of the ”everywhere war”: Logistics, geopolitical ecology, and the carbon boot-print of the US military”. S. 65-80 I Transactions of the Institute of British Geographers, vol 45 (1). <https://doi.org/10.1111/tran.12319>; Crawford, N. F. ”Pentagon Fuel Use, Climate Change, and the Costs of War”. Boston University, Costs of war project, 12 juni 2019. <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2019/Pentagon%20Fuel%20Use%2C%20Climate%20Change%20and%20the%20Costs%20of%20War%20Final.pdf> [hämtad 17 juli 2020]; Ford, J och Straub, P. ”The ‘carbon boot-print’. United States and European military impact on climate change”. IPB Information paper, November 2019. <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2019/Pentagon%20Fuel%20Use%2C%20Climate%20Change%20and%20the%20Costs%20of%20War%20Final.pdf> [hämtad 17 juli 2020].

SAMMANFATTNING

Den här rapporten undersöker Försvarsmaktens klimatredovisning. Hur ser den ut, är den tillräcklig och utifrån det som framkommer i redovisningen: hur bidrar Försvarsmakten till vår klimatsäkerhet? Den har sin bakgrund i att frågor om det militära försvarets klimatpåverkan ställts från ett flertal håll, både i Sverige och internationellt, i och med ett snabbt växande engagemang för klimatet och en oro om vår framtid i en allt varmare värld. Är Försvaret en klimatbov? Hur förhåller sig den aktör som är tänkt att stå som garant för vår säkerhet till ett av dagens mest akuta säkerhetshot: den globala uppvärmning som riskerar att för alltid förändra livet på vår planet?

De svenska miljömålen och miljöledningssystemet

Det finns ingen oklarhet eller tolkningsmån för vad Sverige och svenska myndigheter ska uppnå på miljö- och klimatområdet. Det är beslutat av Sveriges riksdag och uppföljning görs av Naturvårdsverket i en årlig rapport. Vart fjärde år publiceras en fördjupad rapport (den senaste 2019). Styrningen av myndigheternas miljöarbete regleras av statens miljöledningssystem, förordning (2009:907). Den omfattar 188 statliga myndigheter och beskriver vad myndigheterna ska göra: från miljöutredning, miljöpolicy, miljömål och handlingsplaner till uppföljning, miljörevisioner och rapportering.

Försvaret undantaget styrning och rapportering

Försvarsmakten är en av 26 myndigheter som utsetts till så kallad miljömålsmyndighet, med särskilt ansvar för att arbetet med miljömålen ska fungera. Tanken är att dessa utvalda myndigheter också ska genomgå hårdare granskning och särskilda uppföljningar från statligt håll. Det är därför särskilt anmärkningsvärt att Försvarsmakten är den enda större myndighet i Sverige som är undantagen miljöledningssystemet och som inte berörs av förordning (2009:907). Myndigheten behöver därmed inte rapportera till Naturvårdsverket som andra myndigheter och saknas i sammanställningar och uppföljningar av miljöarbetet.

Försvarsmakten har istället ett eget, internt, miljöledningssystem baserat på samma premisser. Det ställer höga krav på egen uppföljning och utvärdering. Analysen i denna rapport visar att detta interna system hittills inte har fungerat. Såväl målsättningarna, uppföljningen och rapporteringen har stora brister. Försvarsmaktens eget klimatarbete har inte heller lett till några märkbara förbättringar. Tvärtom har framstegen mot klimatmålen, i den mån vi har kunnat mäta, helt uteblivit. Utvecklingen har, trots uttalade satsningar och åtgärder, varit negativ.

Försvarsmaktens eget klimatmål är otillräckligt

Försvarsmakten har fem interna miljömål. Ett mål rör energi och klimat med syfte att bidra till Sveriges nationella klimatmål och globala överenskommelser: att minska energiförbrukningen i de lokaler och fastigheter som Försvarsmakten använder med 20 procent från 2011 till 2020 (kWh/m²). Enligt myndighetens senaste uppgifter stod denna värme och elanvändning för 11 procent av myndighetens koldioxidutsläpp. Att effektivisera energianvändningen per m² med 20 procent kan inte anses vara tillräckligt för att uppfylla kraven om att bidra till det svenska klimatmålet. Försvarsmakten uppger dessutom att 97 procent av myndighetens värme och elförbrukning redan idag kommer från förnybara energikällor. Att fokusera på att minska just den denna användning måste därför anses felprioriterat. Övriga delar av verksamheten, som i dagsläget utgör nära 90 procent av utsläppen, såsom övningsverksamheten i och utanför Sverige, resor och transporter i tjänsten och särskilt utsläppen från det militära flyget, borde regelbundet mätas, följas upp och redovisas. Det mesta talar dessutom för att dessa verksamheter kommer

öka i omfattning jämfört med de senaste 20 åren på grund av den historiskt stora upprustning som riksdagen beslutat om.

Stora brister i uppföljning och rapportering

Trots att Försvarsmakten bara har ett mål för klimatet går det inte att med säkerhet svara på hur det målet uppfyllts. Det saknas bland annat beskrivningar av vad som mäts, sammanhållna tidsserier och faktisk data. Myndigheten har dessutom tvingas korrigera data i ett mycket stort antal av sina miljöredovisningar. I de årliga miljöredovisningarna fram till 2016 presenterades underliggande data som exempelvis total energiförbrukning, antal årsarbetskrafter samt antal uppvärmd och icke uppvärmd kvadratmeteryta. Då denna redovisning inte längre inkluderas i miljöredovisningarna går det inte att kontrollera om den totala energiförbrukningen (i absoluta tal) har ökat. Det verkar dock sannolikt med tanke på att Försvarets budget ökat markant och verksamheten vuxit de senaste åren.

Eftersom Försvarsmakten inte omfattas av statens miljöledning behöver myndigheten inte heller rapportera in en lång rad nyckeltal som alla andra myndigheter årligen rapporterar till Naturvårdsverket.

Utvecklingen för det enda klimatmålet går åt fel håll

Av de offentliga uppgifter som finns framgår det att trenden har varit negativ och idag är energiförbrukningen per m² högre än någonsin sedan målet sattes. Myndigheten har enligt egen uppgift satsat stora resurser på att mäta, utbilda och bygga system för att få ner energiförbrukningen. Att energiförbrukningen trots detta ökar måste anses anmärkningsvärt.

Inget mål om utsläpp av växthusgaser – och ingen utvärdering

Försvarsmakten har inget specifikt mål för att minska sina utsläpp av växthusgaser. I miljöledningssystemet åligger det berörda myndigheter att kontinuerligt utvärdera sina mål och att anpassa dem efter hand. Avsaknaden av ett mål om utsläpp av växthusgaser, drivmedelsförbrukning eller användning av förnyelsebara drivmedel hade sannolikt lyfts fram och kritiserats om någon utomstående myndighet, som Naturvårdsverket, hade utvärderat Försvarsmaktens miljöledningssystem. I Försvarsmaktens miljöpolicy och försvarssektorns samlade inriktning för miljö- och klimatarbete nämns minskad klimatpåverkan, minskade utsläpp av växthusgaser och ökad användning av förnyelsebara drivmedel som ett prioriterat område. Men vi har inte hittat någon uppföljning av utsläppsnivåer, målsättningar, etappmål eller analys av dagens nivåer eller de senaste årens trender. Varken hos myndigheten själv, andra ansvariga myndigheter eller den flora av expertgrupper, granskningsrapporter och kommittéer som utgör det svenska miljömålssystemet och Agenda 2030. Hos Statistiska Centralbyrån (SCB) finns dock, för den som vet var den ska leta, data över Försvarsmaktens utsläpp från inhemska transporter som kan ge viss information om myndighetens klimatpåverkan.

Vilka uppgifter om Försvarsmaktens utsläpp går att hitta?

Försvarets miljöpåverkan rapporteras i första hand i deras egen årliga miljöredovisning, som utgår från myndighetens interna miljömål. Som beskrivits ovan är rapporteringen bristfällig. Det går därför inte att utifrån kontrollera eller granska vare sig den faktiska nivån eller trenden för myndighetens utsläpp av växthusgaser.

Det som går att hitta är utsläpp från Försvarsmaktens inhemska transporter. Utsläpp från Försvarsmaktens drivmedelsanvändning ingår i Sveriges årliga rapportering till FN:s klimatkonvention, och går att ladda ner från Statistiska centralbyråns (SCB:s) hemsida för den som vet var man ska leta. Den redovisas dock inte i Försvarsmaktens årliga miljörapporter. Utsläppen av växthusgaser från Försvarsmaktens inrikes transporter har inte minskat sedan 2010. De motsvarar cirka en tredjedel av det civila inrikesflygets utsläpp, trots en period av reducerad militär verksamhet. Försvaret står inför en betydande upprustning och det är svårt att se hur myndigheten ska nå klimatmålet under denna period, när de inte nått några framsteg under de senaste 10 åren.

Vilka uppgifter om Försvarsmaktens utsläpp går inte att hitta?

Det finns ingen sammanställning över myndighetens totala utsläpp, klimatpåverkan eller bidrag till det svenska målet om klimatneutralitet. Detta konstaterade Riksdagens utredningstjänst 2015 och det gäller än idag. Utsläpp från aktiviteter i andra länder verkar inte ingå i rapporteringen till SCB och finns heller inte tillgängligt. Nationella utsläpp (som den data som rapporteras till SCB) är endast ett av de mått som används för att mäta klimatpåverkan. Naturvårdsverket mäter också de totala utsläpp som eventuell verksamhet orsakar, även i andra länder, de så kallade konsumtionsbaserade utsläppen. Det finns inga uppgifter om Försvarsmaktens konsumtionsbaserade utsläpp. Utsläpp från andra länders övningar på svenskt territorium redovisas inte heller och det är fortfarande oklart om de inkluderas i Sveriges nationella utsläpp.

REKOMMENDATIONER

ÖVERGRIPANDE

- **Se över och utvärdera Försvarsmaktens generella undantag från statlig styrning och uppföljning av miljö- och klimatarbetet inklusive miljömål och miljöledning.**
Även om det har funnits skäl att i vissa frågor placera tillsyn och uppföljning internt inom myndigheten, finns områden där för- och nackdelarna aldrig analyserats. Arbetet med Agenda 2030 och Parisavtalet har tillkommit efter att undantagen gavs.
- **Redovisa försvarets samlade klimatpåverkan för att möjliggöra ett öppet demokratiskt samtal och beslutsfattande om säkerhet och hållbar global utveckling.**
Bör kunna ske skyndsamt som en självklar del av Sveriges uttalade ambition om att vara ledande inom arbetet med Agenda 2030, Parisavtalet och transparens och öppenhet.

REKOMMENDATIONER TILL REGERINGEN: STYRNING OCH UPPFÖLJNING

1. **Inkludera Försvarsmakten i statens miljöledningsarbete. Låt förordning (2009:907) omfatta Försvarsmakten på samma sätt som andra myndigheter.**
2. **Ge Naturvårdsverket i uppdrag att utvärdera Försvarsmaktens miljömålsarbete utifrån samma grundläggande krav och förväntningar som för övriga miljömålsmyndigheter.**
Av all öppen data och information framgår det tydligt att myndighetens interna miljöledningssystem inte fungerat tillfredsställande. Regeringen och miljödepartementet bör omedelbart skaffa sig översikt om myndighetens arbete på det här området.
3. **Initiera en fördjupad utredning av försvarssektorns totala påverkan på den globala uppvärmningen.**
Utredningen bör omfatta alla försvarssektorns verksamheter, inklusive vapenindustrin, och så långt det är möjligt inkludera de olika mått och dimensioner som idag saknas, inklusive:
 - produktions- och konsumtionsbaserade utsläpp
 - övningsverksamhet och insatser inom och utanför Sveriges gränser
 - utsläpp och påverkan orsakade av andra länders militära aktivitet i Sverige
4. **Utifrån den fördjupade utredningen, göra en miljökonsekvensanalys av den planerade upprustningens effekter på klimatet.**

REKOMMENDATIONER TILL RIKSDAGEN

5. **Begär en grundlig redovisning från regeringen över försvarssektorns samlade påverkan på klimatet, samt en redogörelse över Försvarsmaktens insatser för att bidra till miljömålen.**
6. **Ge Riksrevisionen i uppdrag att utvärdera statens styrning över hela försvarssektorns miljöarbete, med särskilt fokus på de globala miljömålen.**
Utvärderingen kan med fördel utgå från förarbeten och utredningar bakom: miljöbalken, 2017 års översyn av generalläkarfunktionen, miljöledningsförordningen och miljömyndighetsutredningens slutbetänkande SOU (2015:43).

REKOMMENDATIONER TILL FÖRSVARSMAKTEN:

7. Se över de interna miljömålen, och anpassa dem efter nationella krav. Upprätta mål som, om de nås, bidrar till de nationella miljö kvalitetsmålen.

- upprätta ett mål för utsläpp av växthusgaser
- upprätta ett mål för andelen förnyelsebara drivmedel

8. Publicera all relevant, icke sekretessbelagd, miljörelaterad data i öppet format på Försvarets maktens hemsida.

Statistiken bör bland annat omfatta de nyckeltal som tidigare redovisades i myndighetens miljöredovisningar under rubriken "Försvarets maktens gröna siffror" samt de nyckeltal som övriga myndigheter redovisar i den regelbundna rapporteringen under miljöledningssystemet, enligt förordning (2009:907). Den bör innefatta inte bara index eller nyckeltal, i form av utsläpp per m² eller årsarbetskraft, utan även de totala utsläppen.

INLEDNING

"Den globala uppvärmningen sker i sådan takt att ekosystemen inte hinner anpassa sig. Människan är beroende av fungerande ekosystem. Detta innebär att klimatförändringarna är ett av vår tids största hot. De beslut vi tar nu är avgörande för planeten och kommande generationer."
Regeringens klimatpolitiska handlingsplan.³

Världen står inför en av vår tids största utmaningar – att bromsa och hantera den eskalerande klimatkris som klimatförändringar medför.⁴ Många delar av samhället har börjat ställa om för att möta de utmaningar som ett förändrat klimat resulterar i, men omställningen för att begränsa den globala uppvärmningen till 1,5 grader går för långsamt och världen behöver inse allvaret och snabbt vidta adekvata åtgärder. Klimatförändringar och miljöförstöring är ett säkerhetshot mot de flesta av människors grundläggande behov, som tillgång till rent dricksvatten, en hållbar livsmedelsproduktion och en trygg försörjning. Redan idag upplever människor ökad sårbarhet som en följd av ett förändrat klimat och konsekvenserna väntas bli många gånger värre för kommande generationer. En av statens centrala uppgifter är att garantera säkerheten för sina medborgare. I regeringens delrapport över genomförandet av den nationella säkerhetsstrategin 2018 beskrivs klimatförändringarna som en av mänsklighetens största utmaningar.⁵ Värmeböljor, skyfall och skogsbränder är en påminnelse om vad klimatförändringar och ett mer extremt väder kan komma att innebära i Sverige. Men riskerna är inte jämnt fördelade över världen. De delar av världens befolkning som bidragit minst till dagens utsläpp av växthusgaser är ofta de som drabbas först. Klimatförändringarna innebär en ökad stress i redan sköra samhällen, som riskerar att förstärka eller förvärra befintliga konflikter.

Globalt sett har militär verksamhet som regel varit undantagen klimatkrav. Det har sin grund i ett undantag som USA förhandlade fram i det som kom att bli Kyotoavtalet 1997 och innebar att militär verksamhet runt om i världen skulle undantas alla krav på minskade koldioxidutsläpp. USA skrev inte under Kyotoavtalet, men undantaget hängde kvar och gällde sedan alla länder som var parter i avtalet, inklusive Sverige. I Parisavtalet togs det uttalade undantaget bort men det finns fortfarande inga krav på minskade militära utsläpp, det är upp till varje stat. Undantagen vad gäller krav på militär verksamhet gör att det också i hög grad saknas transparens och insyn i vilken roll den militära sektorn spelar när det kommer till att bidra till klimatförändringarna, genom utsläpp av växthusgaser och på andra sätt. Den forskning som gjorts pekar dock mot att det vore ett stort misstag att fortsätta bortse från den militära sektorn i arbetet för klimatsäkerhet. Forskare i Durham och Lancaster University har till exempel visat att den amerikanska militären är en av världens värsta förorenare och att den förbrukar mer flytande bränsle och släpper ut mer koldioxid än de flesta av världens länder.⁶ Allt pekar på att världens militärer står för betydande utsläpp av växthusgaser.

³ Regeringen (2020). En samlad politik för klimatet – klimatpolitisk handlingsplan, Prop. 2019/20:65. <https://www.regeringen.se/4afbe4/contentassets/61f93d2abb184289a0c81c75395207b6/en-samlad-politik-for-klimatet--klimatpolitisk-handlingsplan-prop.-20192065> [hämtad 22 juli 2020].

² FN:s klimatpanel IPCC (2018). "Special Report on Global Warming of 1.5°C".

⁵ Regeringen (2019). "Delrapport över genomförandet av Nationella säkerhetsstrategin 2018" <https://www.regeringen.se/48e7f6/contentassets/a07df8bc50344eeba1be0e8ea7cf78fe/delrapport-over-genomforandet-av-nationella-sakerhetsstrategin-2018-webbversion.pdf> [hämtad 21 juli 2020].

⁶ Belcher, O; Bigger, P; Neimark, B och Kennelly, C. (2019) "Hidden carbon costs of the "everywhere war": Logistics, geopolitical ecology, and the carbon boot-print of the US military". S. 65-80 I Transactions of the Institute of British Geographers, vol 45 (1).

Hur kan vi skapa säkerhet i en tid då ett av de största hoten mot vår överlevnad kommer från de risker som klimatförändringar medför? Denna rapport argumenterar för att klimathotet kräver en förståelse av säkerhet där människors säkerhet står i fokus för åtgärderna, snarare än ett lands gränser och territorium. Att bekämpa klimatförändringarna med militära medel är helt verkningslöst, kanske till och med kontraproduktivt. Genom att ställa oss frågorna: Säkerhet för vem/vad? Hur uppnår vi säkerhet? Och vem ska genomföra åtgärderna? kan vår bild av vad säkerhet är bli en annan.

Den här rapporten utgår från behovet av ett fokusskifte, både i synen på vad som gör oss säkra och hur resurser fördelas. Från dagens dominerande militära säkerhetstänk med fokus på nationen till en mänsklig, eller hållbar, säkerhet som prioriterar människors säkerhet över statens och som åtgärdar grundorsakerna till konflikt och osäkerhet. Klimatförändringarna har gjort att det blivit allt mer akut att förändra synen på säkerhet i vårt samhälle. Uppvärmningen av vår planet har redan fått förödande konsekvenser för miljoner av människor världen. Klimatförändringarna är inte ett potentiellt framtida säkerhetshot utan ett av dagens största hot mot våra liv, vår hälsa och vår planet.

Den centrala roll som militären idag ges i förståelsen av vad som är säkerhet tar sig flera uttryck. Det leder för det första till att icke-militära säkerhetshot ofta ignoreras eller att de stöps om för att kunna adresseras med militära verktyg. Detta trots att det är dömt att misslyckas och i bästa fall endast åtgärdar ett symptom men inte gör någonting åt grundorsakerna. Det militära systemets uppgift är att förbereda sig för konsekvenser av kriser och konflikter som kanske kommer, snarare än att investera i att förhindra dem. Detta blir också tydligt när den militära sektorn adresserar klimathotet. Fokus ligger som regel på att anpassa sig till nya förutsättningar: ny materiel, anpassade anläggningar och ökade anslag för att bemöta eventuella konflikter i klimatförändringarnas spår. Det här brukar kallas att klimathotet militariserar, det vill säga ramas in och paketeras om till någonting som kan bemötas inom de nuvarande strukturerna. Det är ett stort hinder i arbetet med att hitta tillräckliga resurser och politisk vilja för att i tid förebygga det hot som klimatförändringarna innebär.

För det andra avspeglar den sig även i hur vi fördelar våra resurser. Den svenska militären tilldelades 2020 59,8 miljarder kronor, cirka fem gånger mer än vad vi lägger på åtgärder för att bromsa klimatförändringarna (10,7 miljarder kronor). Försvarsmakten är idag Sveriges näst största myndighet⁷ och den politiska viljan att omfördela resurser från det militära försvaret är för närvarande nästintill obefintlig. Alla svenska riksdagspartier förespråkade höjda försvarsanslag när försvarsbudgeten skulle fastställas för 2020, om än med sikte på olika nivåer. Med Sveriges nära band till militäralliansen Nato argumenterar flera partier för att i framtiden fastställa den svenska militärbudgeten till två procent av Sveriges BNP.⁸ Kravet har sin grund i Natos målsättning om att militäralliansens medlemsstater, som Sverige ännu inte tillhör, ska lägga två procent av BNP på militära satsningar. Resursfördelning mellan militär och klimat behöver inte vara ett nollsummespel. I teorin kan vi satsa på båda. Men statens resurser är begränsade och varje satsning är på bekostnad av en annan. I en diskussion om hur vi ska hitta tillräckliga resurser för att bemöta ett globalt säkerhetshot som klimatförändringarna är det därmed extra relevant att se till de resurser som idag läggs på att bemöta andra potentiella hot.

För det tredje, det som är denna rapportens fokus: att militärens egna utsläpp sällan ses som ett säkerhetsproblem samt att det finns omfattande undantag i redovisning och krav för militära utsläpp. Detta hänger troligen samman med en tro på att det som handlar om nationens säkerhet måste få prioritet och få gå före. Andra hänsyn måste då prioriteras bort. Detta är en förståelig

⁷ Regeringen (2019). "Utgiftsområde 6: Försvar och samhällets krisberedskap". Prop. 2019/20:1, s. 13. "https://www.regeringen.se/4a6963/contentassets/c689564aa19c4d29bcebb1c037a2e37b/utgiftsomrade-6-forsvar-och-samhallets-krisberedskap.pdf [hämtad 24 juli 2020].

⁸ Svenska Freds (2018). "Säkert? Försvars- och säkerhetspolitisk valgranskning 2018". S. 5. https://www.svenskafreds.se/app/uploads/2018/07/valgranskning-2018.pdf . [hämtad 24 juli 2020].

och vanlig uppfattning. Men när det är klimatförändringarna som utgör det akuta hotet mot vår säkerhet, och inte en yttre militär fiende, krävs det att vi tänker om och ifrågasätter detta antagande.

Den här rapporten fokuserar på klimatarbete och klimatsäkerhet. Detta är en del av, men skiljer sig från, det bredare ”miljöarbetet”. Miljöproblem är allt det som negativt påverkar livet på planeten: i atmosfären, havet och jorden. Klimatförändringarna är ett av dessa miljöproblem. Även vad gäller miljön i stort finns kritiska frågor där det militära försvarets agerande och intressen kan motverka vår och planetens säkerhet. Där den militära förståelsen av säkerhet ställs emot en mänsklig eller hållbar säkerhet. Ett uppmärksammat exempel på en sådan krock är Försvarets användning av brandsläckningsmedel innehållande PFAS-ämnen, som används vid flera militära flygplatser i Sverige. Släckskum från Försvarets övningar har visat sig kunna läcka ned i grundvattnet. Flera PFAS-ämnen är reproduktionsstörande och kan vara cancerframkallande, något som gjort att vattentäkter tvingats stängas. Försvaret ser inga möjligheter att sanera de områden som drabbats och trots kännedom om dessa konstaterade risker, fortsätter myndigheten att använda släckskummet. ”Den filmbildande egenskapen som PFAS-släckskum har är en viktig del av vårt brandbekämpningssystem”, säger Försvarets hållbarhetsstrateg.⁹ Ett annat exempel är när Havs- och vattenmyndigheten i ett remissvar i juni 2020 uppmärksammade att Försvarets planerade övning med sjunkbomber utanför Blekinges kust hotade att störa, döda och allvarligt skada de utrotningshotade tumlare som bodde i området.¹⁰ Det finns även en långtgående konflikt mellan Försvaret och utbyggnaden av vindenergi i Sverige. Stora delar av Sverige omfattas av Försvarets restriktioner eller klassas som lågflygningsområden, som det ur ett militärt perspektiv anses nödvändigt att hålla fria från högre byggnader. Försvaret blockerar av den anledningen utbyggnaden av vindkraft, något som motverkar Sveriges övergång till förnybar energi.¹¹

Vår granskning baseras nästan uteslutande på Försvarets egen beskrivning och rapportering av miljöarbetet. Fokus är på Försvaret, även om andra försvarsmyndigheter, vapenindustrin med flera aktörer skulle behöva inkluderas för att få en heltäckande bild. Fokus är på klimatförändringarna och på utsläpp av växthusgaser, även om det finns mycket annan miljöpåverkan som också vore relevant att titta närmare på.

Kapitel ett av den här rapporten går igenom vilka krav som satts upp, globalt och i Sverige, för att minska klimatförändringarna samt hur Sverige omsatt dessa i ett miljöledningssystem för att kunna styra de statliga myndigheterna. Det berättar också om hur Försvaret förhåller sig till det systemets krav på uppföljning och rapportering. Kapitel två handlar om de mål som Försvaret formulerat på klimatområdet, hur de rapporteras och hur det har gått.

9 Se t.ex. Bergh, J. (2019). ”Gift läckte i dricksvattnet – försvaret kände till riskerna”. Expressen, 19 november 2019. <https://www.expressen.se/nyheter/klimat/gift-lackte-i-dricksvattnet-forsvaret-kande-till-riskerna/> [hämtad 22 juli 2020]; Digréus, A. (2020). ”Försvaret: För svårt att sanera PFAS”. Sveriges Radio 23 juni 2020. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=7499145> [hämtad 22 juli 2020].

10 Se t.ex. TT (2020). ”Tumlare kan bli döva av försvarets bomber”. Aftonbladet 7 juni 2020. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/K3opke/tumlare-kan-bli-dova-av-forsvarets-bomber> [hämtad 22 juli 2020]

11 Se t.ex. Gummesson, J. (2016). ”Försvarets varning: Vindkraften måste stoppas”. Svenska Dagbladet 3 november 2016. <https://www.svd.se/forsvarets-varning-vindkraften-maste-stoppas> [hämtad 22 juli 2020]; TT (2019). ”Försvaret i strid med vindkraftsintressen”. Dagens Industri, 26 juli 2019. <https://www.di.se/nyheter/forsvaret-i-strid-med-vindkraftsintressen/> [hämtad 22 juli 2020]; Medelius, R. (2018). ”Försvaret försvårar för vindkraft”. Sveriges Radio, P4 Östergötland, 26 april 2018. <https://sverigesradio.se/artikel/6937102> [hämtad 22 juli 2020].

KAPITEL 1

SVERIGES MILJÖ- OCH KLIMATÅTAGANDEN

"Samtliga miljömålsmyndigheter omfattas av miljöledningsförordningen utom Försvarsmakten."
Naturvårdsverket, Miljöledning i staten 2019.¹²

Sverige har, tillsammans med andra länder, åtagit sig att göra sin del för att hejda den globala uppvärmningen. Genom flera olika globala överenskommelser har vi förbundit oss att minska utsläppen av växthusgaser och genomföra åtgärder för att minska uppvärmningen utifrån en överenskommen tidsram.

De globala avtalen har omsatts i nationell politik genom beslut i regering och riksdag. Med internationella åtaganden som bakgrund har nationella mål, specifika handlingsplaner och tydligare riktlinjer upprättats, för vilka åtgärder Sverige och svenska myndigheter ska vidta. De svenska miljö- och klimatmålen är därmed tydligare och mer detaljerade än de globala; de innehåller etappmål, krav på regelbunden uppföljning och utvärdering och specifika krav och riktlinjer för olika verksamheter och myndigheter.

I samarbete med andra länder har Sverige identifierat:

- mål för hur mycket den globala temperaturen får tillåtas stiga
- mål för koncentrationen av växthusgaser i atmosfären
- kortsiktiga och långsiktiga mål för nationella utsläppsminskningar av växthusgaser
- mål för energiförbrukning och användande av förnybara energikällor
- detaljerade mål för särskilda sektorer, som inrikes transporter eller industrin

För de flesta gemensamma verksamheter har vi dessutom bestämt hur de ska gå tillväga för att styra om sin verksamhet för att nå dessa mål, vad de ska mäta och rapportera för att vi i demokratisk ordning ska kunna avgöra om vi gör tillräckligt för att nå målen i tid. För att miljömålen inte ska bli en pappersprodukt, utan verkligen styra den statliga verksamheten har Sverige upprättat ett system för statlig styrning och uppföljning av myndigheternas åtgärder för att nå målen. Den så kallade miljöledningen kräver att myndigheterna utformar mål och etappmål, regelbundet rapporterar framsteg och relevant statistik och planerar för hur de kommer att arbeta för att nå målen. Detta system, och hur det specifikt förhåller sig till Försvarsmaktens arbete kommer till stor del vara denna rapportens fokus. Vi återkommer till det i kapitel två.

Det svenska och globala klimatarbetet handlar också om att mäta och rapportera hur det faktiskt går i arbetet för att nå miljömålen. Precis som med de globala målsättningarna finns det överenskommelser om vilken statistik alla länder ska rapportera. Även här omformas de globala kraven på rapportering till nationell officiell statistik och krav på myndigheter och företag att mäta och rapportera utsläpp och annan miljöskadlig verksamhet.

¹² Naturvårdsverket (2020). "Miljöledning i staten 2019". Rapport 6918, april 2020, s. 46. <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publ-filer/978-91-620-6918-6.pdf?pid=26489> [hämtad 22 juli 2020].

Naturvårdsverket, den myndighet som har det övergripande ansvaret för att styra klimatarbetet, konstaterar i en fördjupad utvärdering 2019 att de globala utsläppen av växthusgaser ännu inte har börjat vända nedåt och att det kommer att krävas kraftiga globala och nationella insatser för att klara målet om en uppvärmning under 2 grader. För Sveriges del slår de fast att det nationellt kommer krävas stora insatser för att nå utsläppsmålen och framför allt att det kommer att krävas kompletterande och bättre styrning inom flera områden.¹³

De svenska miljömålen

Sverige har en lång historia av att sätta upp nationella mål för miljö- och klimatpolitiken. I takt med att krav och åtaganden ökat, både genom inhemska processer och internationella överenskommelser, har målen blivit både skarpare och tydligare.

Globala överenskommelser och åtaganden

Sveriges miljömål utgår från ett antal globala överenskommelser. De sätter upp gemensamma mål och spelregler och preciserar vad länderna måste följa upp och rapportera. Idag är det framför allt två avtal som styr våra åtaganden, Agenda 2030 och Parisavtalet.

Agenda 2030 och de 17 Globala målen för hållbar utveckling syftar till att utrota fattigdom och hunger, förverkliga de mänskliga rättigheterna för alla, uppnå jämställdhet och egenmakt för alla kvinnor och flickor samt säkerställa ett varaktigt skydd för planeten och dess naturresurser. De globala målen balanserar de tre dimensionerna av hållbar utveckling: den ekonomiska, den sociala och den miljömässiga.

Sverige har en uttalad ambition att vara ledande i genomförandet av Agenda 2030. Regeringen har bland annat uppdragit åt alla större statliga myndigheter (inklusive Försvarsmakten) att rapportera vilka mål i Agenda 2030 som deras verksamhet har störst påverkan på och vad de ska göra för att bidra till att målen uppfylls.¹⁴

Vid den internationella klimatkonferensen COP21 i Paris i december 2015 antogs det så kallade Parisavtalet. Huvudsyftet är att minska utsläppen av växthusgaser och på så sätt hejda, och så småningom minska, den globala uppvärmningen. Avtalet är en del av FN:s klimatkonvention UNFCCC och förbinder de 185 länder som skrivit under att jobba för det gemensamma målet att hålla den globala uppvärmningen långt under två grader och i möjligaste mån under 1,5 grad jämfört med förindustriell nivå.

Avtalet kräver dessutom att länderna ökar ambitionerna och skärper målen efter hand, vilket kontrolleras vart femte år i en global översyn.¹⁵

Sveriges sexton miljömål

De svenska miljömålen består av ett övergripande generationsmål, 16 tematiskt avgränsade miljö kvalitetsmål och ett antal etappmål. Detta utgör det nationella genomförandet av den miljömässiga delen av Agenda 2030.¹⁶

Generationsmålet anger inriktningen för miljöarbetet och visar vilka värden som ska skyddas och

¹³ Naturvårdsverket (2019). Fördjupad utvärdering av miljömålen 2019. <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6865-3.pdf?pid=24098> [hämtad 22 juli 2020].

¹⁴ Regeringen (2016). "Uppdrag till statliga myndigheter att bidra med underlag för Sveriges genomförande av Agenda 2030". Regeringsbeslut Fi2016/01355/SFÖ. <https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2016/04/uppdrag-till-statliga-myndigheter-att-bidra-med-underlag-for-sveriges-genomforande-av-agenda-2030/> [hämtad 22 juli 2020].

¹⁵ Till Parisavtalet hör också den så kallade regelboken, en samling detaljerade regler för hur länderna ska kommunicera, planera, utföra och rapportera sina åtaganden. <https://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/EU-och-internationalt/Internationalt-miljoarbete/miljokonventioner/Klimatkonventionen/Parisavtalet/> [hämtad 22 juli 2020].

¹⁶ Miljömålen.se. "Generationsmålet – miljöarbete för kommande generationer". www.sverigesmiljomal.se/miljomalen/generationsmalet/ [hämtad 22 juli 2020].

vilken omställning som måste göras inom en generation. Målet sammanfattas så här:

”Det övergripande målet för miljöpolitiken är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser.”¹⁷

De 16 miljö kvalitetsmålen och deras etappmål ska vara tydliga, avgränsade och mätbara. De omfattar områden som begränsad klimatpåverkan, frisk luft, giftfri miljö, levande skogar, levande sjöar och vattendrag och en storslagen fjällmiljö.¹⁸

För att nå Parisavtalets målsättning om att hindra den globala uppvärmningen att överstiga två grader celsius, krävs kraftigt minskade utsläpp av växthusgaser. Det klimatramverk som riksdagen beslutade om i juni 2017 innebär att Sveriges nettoutsläpp av växthusgaser till atmosfären ska upphöra senast år 2045, det vill säga att de svenska utsläppen då ska vara mindre än den koldioxid som tas upp av naturen och de utsläppsminskningar som Sverige bidrar till utomlands.¹⁹

Dessutom innehåller ramverket etappmål, som visar vad som borde ha uppnåtts vid olika tidpunkter, för att hålla tillräcklig utvecklingstakt för att nå målet. 2030 ska utsläppen till exempel vara minst 63 procent lägre än 1990 och 2040 ska utsläppen ha minskat med 75 procent.

För utsläpp från inrikes transporter finns ett särskilt mål uppsatt. För detta område ska utsläppen från 2010 till 2030 minska med 70 procent.

Miljöstyrning - hur ser vi till att målen nås?

Lika viktigt som att sätta upp tydliga och mätbara mål är att sätta upp system för att kunna styra politiken och insatserna så att målen faktiskt nås. Precis som alla andra politikområden är styrningen av myndigheternas miljöarbete tydligt reglerad i ett antal lagar och förordningar och styrs genom uppdragsbeskrivningar och regleringsbrev. I Sverige kallas denna styrning för ”miljöledning”.²⁰

Sveriges miljöledning - verktyget för att nå målen

I regeringsformen står att: ”Det allmänna ska främja en hållbar utveckling som leder till en god miljö för nuvarande och kommande generationer.”²¹ Svenska myndigheter har sedan 1996 varit ålagda av regeringen att införa egna miljöledningssystem. 2010 tydliggjordes ansvaret i Förordningen om miljöledning i statliga myndigheter (2009:907). Myndigheterna ska upprätta, utvärdera och uppdatera sina miljöledningssystem och årligen rapportera till Naturvårdsverket som sköter samordning och utvärdering. Naturvårdsverket utvärderar utifrån rapporterna myndigheternas miljöarbete i en årlig rapport.²² Miljöledningssystemet är det i särklass viktigaste verktyget för att styra myndigheternas miljö- och klimatarbete.

Förordningen som styr miljöpolitiken ställer tydliga krav på myndigheternas miljöarbete. Myndigheterna måste exempelvis upprätta en miljöpolicy och fastställa miljömål för verksamheten. Målen ska vara mätbara och bidra till att de nationella miljö kvalitetsmålen nås. De måste upprätta en handlingsplan där resurser, tillvägagångssätt och tidsramar för att nå miljömålen ska framgå, liksom ansvarsfördelning för att nå målen. Det ska finnas dokumenterade rutiner för styrningen

17 Regeringen (2020). ”Mål för miljö och klimat”. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/miljo-och-klimat/mal-for-miljo/> [hämtad 22 juli 2020].

18 Läs om alla mål och etappmål på www.sverigemiljomal.se.

19 Regeringen (2017). ”Det klimatpolitiska ramverket”. <https://www.regeringen.se/artiklar/2017/06/det-klimatpolitiska-ramverket/> [hämtad 24 juli 2020].

20 Det svenska miljöledningssystemet utgår från Förordning om miljöledning i statliga myndigheter (2009:907).

21 Regeringsformen, 1 kap. 2 §.

22 Naturvårdsverket (2019). ”Miljöledning i staten 2018”. Rapport 6877, april 2019. naturvardsverket.se/Documents/publikationer/6400/978-91-620-6877-6.pdf?pid=24380 [hämtad 22 juli 2020].

av verksamheten och myndigheternas miljöpolicy, miljömål och handlingsplan ska utvärderas årligen.²³

De årliga rapporterna från myndigheterna till Naturvårdsverket är detaljerade och utgör grunden för Sveriges officiella statistik för miljöområdet, inklusive för utsläpp av växthusgaser. Det är alltså en omfattande verksamhet, som styr det verkliga miljöarbetet och vars rapportering måste baseras på verkliga insatser för att nå de nationella målen. Miljöledningen utgår från en lång rad tydliga krav på omfattande och kontinuerligt arbete för att vässa miljöpolitiken och minska skadlig miljöpåverkan. Det utvärderas flera gånger om året, från en rad olika instanser, både på myndighetsnivå och nationell nivå. Det är i korthet svaret på frågan: vad gör den svenska staten för att nå miljömålen och uppfylla sitt ansvar inom de globala överenskommelser som gjorts i samtidens viktigaste fråga?

Försvarsmakten - en av 26 miljömålsmyndigheter men samtidigt undantagen statlig styrning

Från statligt håll har 26 myndigheter utsetts till så kallade miljömålsmyndigheter. Det innebär att de har ett extra ansvar för att arbetet med miljömålen ska fungera och tanken är att de ska genomgå hårdare granskning och särskilda uppföljningar från statligt håll.

I Naturvårdsverkets senaste stora översyn av arbetet mot miljömålen är just miljömålsmyndigheterna särskilt utvalda för en djupare granskning. I förordet skriver verkets generaldirektör, Björn Risinger att: "Miljömålsmyndigheterna förväntas ligga i framkant och utgöra goda exempel i miljöledningsarbetet."²⁴

En av dessa miljömålsmyndigheter är Försvarsmakten. Av den anledningen är det särskilt anmärkningsvärt att myndigheten inte omfattas av förordning (2009:907) och miljöledningssystemet. Undantaget gäller dock inte alla försvarsmyndigheter, bland annat Försvarets materielverk (FMV), Försvarets Radioanstalt (FRA) och Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) inkluderas i styrningen. Men Försvarsmakten, en av landets totalt sett största myndigheter, är undantagen förordningen och flera av dess krav.

Vissa av de krav som förordningen ställer på resten av statens myndigheter gäller förvisso även Försvarsmakten, och regleras i förordning (2007:1266) med instruktion till Försvarsmakten.²⁵ Försvarsmakten måste precis som alla andra myndigheter upprätta ett eget miljöledningssystem, det vill säga upprätta miljömål och handlingsplaner för att nå målen. Men inget av detta rapporteras till Naturvårdsverket eftersom Försvarsmakten inte omfattas av miljöledningssystemet och därför som regel saknas i statliga utvärderingar av det nationella miljöarbetet. Försvarsmaktens mål och etappmål finns inte heller med i de utvärderingar som till exempel Naturvårdsverket genomför av statens miljöstyrning.²⁶

Rapportering – vad mäts och rapporteras?

En avgörande grundförutsättning för att kunna minska utsläppen tillräckligt för att nå klimatmålen, är att vi vet varifrån de klimatpåverkande utsläppen kommer, hur stora de är och hur de förändras över tid. Vi måste veta hur stor påverkan olika verksamheter har för att kunna värdera vilka insatser som måste göras för att minska den globala uppvärmningen.

23 Riksdagen (2009). "Förordning om miljöledning i statliga myndigheter". 2009:907, t.o.m. SFS 2018:2074. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-2009907-om-miljoledning-i-statliga_sfs-2009-907 [hämtad 24 juli 2020].

24 Naturvårdsverket (2019). "Miljöledning i staten 2018". Rapport 6877, april 2019. naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6877-6.pdf?pid=24380 [hämtad 22 juli 2020].

25 Riksdagen (2007). "Förordning (2007:1266) med instruktion till Försvarsmakten". t.o.m. SFS 2019:1296. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20071266-med-instruktion-for_sfs-2007-1266 [hämtad 24 juli 2020].

26 Naturvårdsverket (2019). "Miljöledning i staten 2018". Rapport 6877, april 2019. naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6877-6.pdf?pid=24380 [hämtad 22 juli 2020].

Mätning och rapportering på nationell nivå är ett tydligt krav i de internationella överenskommelser som Sverige har skrivit under. Denna data utgör inte bara grunden för beslutsfattande och för målstyrning på alla nivåer, den är dessutom viktig för den gemensamma förståelsen för den globala uppvärmningen och de åtgärder som måste göras. Offentlig och tillgänglig data är viktigt för att det offentliga samtalet ska kunna utgå från en korrekt verklighetsbild. Att granskande medier, civilsamhället och forskare har tillgång till aktuell kunskap om Sveriges utsläpp är en förutsättning för en öppen diskussion och nödvändigt som underlag för demokratiska beslut.

Vilken insyn finns i Försvarmaktens klimat- och miljöpåverkan?

Sveriges utsläpp redovisas i första hand på Naturvårdsverkets hemsida. De finns även att hitta i SCB:s offentliga databas och till viss del genom särskilda satsningar för öppen data initierade av Naturvårdsverket eller andra delar av det svenska miljömåls- och miljöledningssystemet. Men redovisningen på myndighetsnivå, särskilt för Försvarmakten som har omfattande undantag från ett flertal miljö- och klimatkrav, är bristfällig. I ett försök att sammanställa försvarets miljöpåverkan konstaterade till exempel Riksdagens utredningstjänst 2015 att: ”Information saknas om Försvarmaktens totala utsläpp till luft, vatten etc. Därför är det inte möjligt för utredningstjänsten att bedöma om dessa ökat eller minskat över tid.”²⁷

Det finns inte heller idag någon samlad redovisning av försvarets påverkan på den globala uppvärmningen. Försvarmakten skiljer sig från de flesta andra myndigheter genom att inte omfattas av samma rapporteringskrav. Myndigheten behöver till exempel inte svara på en omfattande enkät med en rad statistiska nyckeltal som alla andra myndigheter rapporterar in, och som därmed blir offentliga.

Eftersom Försvarmakten är undantagen det statliga miljöledningssystemet saknas den i den lagstadgade redovisningen till Naturvårdsverket som omfattar bland annat detaljerad data om utsläpp från transporter, energianvändning och andra miljökrav till exempel vid upphandlingar. Det medför att Försvarmaktens utsläpp även saknas i de utvärderingar och beskrivningar av Sveriges klimatarbete som tar sin utgångspunkt i den offentliga rapporteringen till Naturvårdsverket, vilket de flesta utvärderingar gör.

Den som vill undersöka det svenska försvarets samlade klimatpåverkan har en utmanande uppgift framför sig. Trots att Sverige har tydliga, tidsbundna mål för att minska utsläppen av växthusgaser,²⁸ och trots att minskade utsläpp och effektivare energianvändning är särskilt utpekade av både Försvarmakten²⁹ och försvarssektorns samlade miljöpolicy,³⁰ redovisar Försvarmakten själva inte regelbundet några siffror över sina utsläpp. Minskade utsläpp av växthusgaser är märkligt nog inte ens ett uttalat miljömål för Försvarmakten och därför redovisas inte utvecklingen på det området. Så vad finns att hitta om Försvarmaktens utsläpp i Sveriges officiella statistik och samlade rapportering?

Försvarets utsläpp från inrikes transporter

Militära utsläpp från inrikes transporter – markfordon, båt och flyg – är en del av det som rapporteras till FN i enlighet med Parisavtalet. Försvarmakten redovisar därför sina utsläpp från

²⁷ Riksdagens utredningstjänst (2015). ”Rapport från utredningstjänsten – Försvarmaktens miljöpåverkan”. Dnr 2015:704.

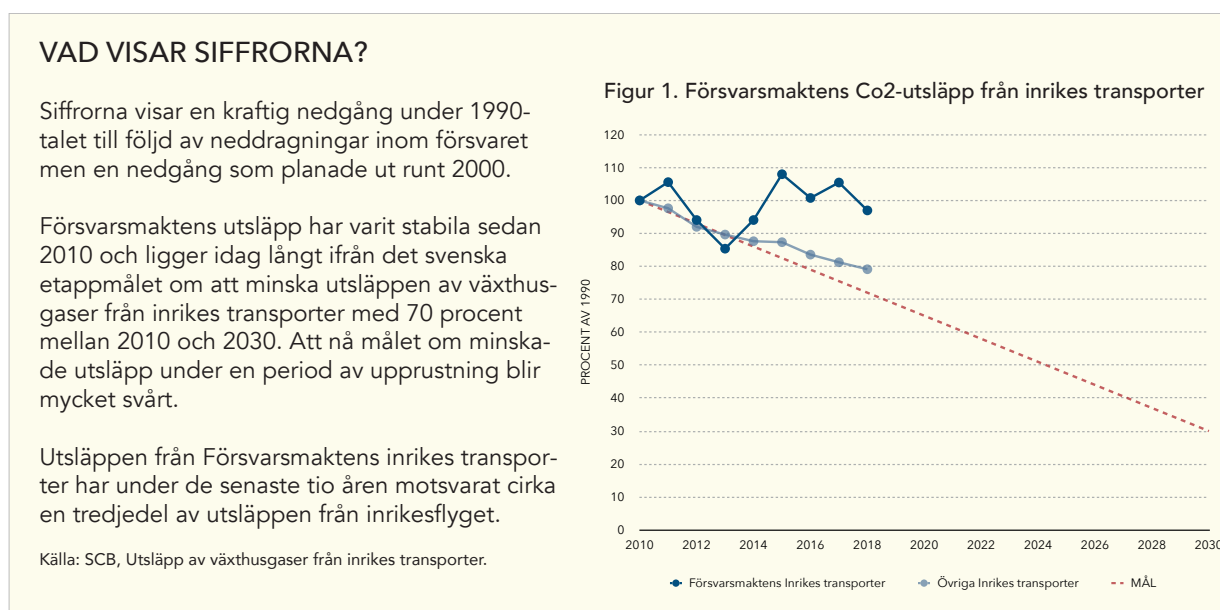
²⁸ Naturvårdsverket (2019). ”Sveriges klimatmål och klimatpolitiska ramverk”. <https://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhall/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Klimat/Sveriges-klimatlag-och-klimatpolitiska-ramverk/> [hämtad 24 juli 2020].

²⁹ Försvarmakten (2019). ”Försvarmaktens miljöpolicy – Utdrag från Försvarmaktens strategiska inriktning (FMSI), bilaga 1, avsnitt 5.11”. <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetsatt/vart-miljoarbete/forsvarsmaktens-miljopolicy.pdf> [hämtad 24 juli 2020].

³⁰ Läs mer om Försvarssektorns miljösamarbete på Försvarmaktens hemsida. <https://www.forsvarsmakten.se/sv/var-verksamhet/ett-hallbart-forsvar/forsvarssektorns-miljoarbete/forsvarssektorns-miljosamarbete/> [hämtad 24 juli 2020].

inrikes transporter till Naturvårdsverket och SCB. Uppgifterna finns inte med i myndighetens miljöredovisning men finns att ladda ner via SCB:s statistikdatabas.³¹ Även om Försvarens transportutsläpp ingår i Sveriges officiella klimatrapportering och således går att hitta för den som vet var man ska leta så är det svårt att hävda att den är särskilt tillgänglig. För att hitta Försvarens utsläpp i den nationella rapporteringen behöver man veta att den återfinns under "CRF Sektor 1 - Energi" och under punkten "Other, CRF 1A5" och i SCB:s miljöräkenskaper är inordnad under koden "084" vilket omfattar "Offentlig förvaltning och försvar; obligatorisk socialförsäkring".

Figur 1.

³¹ Statistiska centralbyrån. "Utsläpp av växthusgaser från inrikes transporter efter växthusgas och transportslag 1900-2018". http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__MI__MI0107/MI0107InTransp/ [hämtad 24 juli 2020].

KAPITEL 2

FÖRSVARETS MILJÖMÅL

"Hållbarhetsarbetet är en naturlig och integrerad del i Försvarmaktens arbetsätt, på alla nivåer och i alla berörda styrningar. Huvuduppgiften ska alltid vara i fokus och hållbarhetsarbetet ska skapa förutsättningar för att bedriva huvuduppgiften."

Naznoush Habashian, hållbarhetschef Försvarmakten i Försvarmaktens miljöredovisning för 2019.³²

Kapitel ett visade hur riktningen i det svenska klimatarbetet är tydligt fastlagd, genom lagstiftning, regeringsbeslut, förordningar och myndighetsinstruktioner, internationella konventioner och överenskommelser. Vi riktar nu fokus mot Försvarmaktens hållbarhetsarbete. Vad redovisas om myndighetens bidrag till klimatförändringarna och hur arbetar den med att minska denna påverkan?

Försvarmaktens egna miljöledningssystem

Eftersom Försvarmakten inte omfattas av statens miljöledning styrs myndighetens miljö- och klimatarbete av ett eget, internt, miljöledningssystem formulerat i Försvarmaktens miljöpolicy.³³ Orsakerna bakom att Försvarmakten undantagits statens miljöledning finns inte tydligt beskrivna men det egna systemet framhålls ibland som ett argument till varför Försvarmakten har undantag i miljösammanhang i förarbeten till flera sådana beslut. Försvarmakten tydliggör i sin miljöpolicy att även om myndigheten inte formellt omfattas av den statliga miljöstyrningen, omfattas den av samma miljösmål som övriga delar av staten.

"Försvarmakten ska arbeta för en hållbar utveckling där miljöhänsyn integreras i all verksamhet, såväl nationellt som internationellt. Miljöarbetet styrs av Förordning (2007:1266) med instruktion till Försvarmakten, andra styrningar från regeringen och lagstiftningen på området."

Försvarmakten ska bidra till att generationsmålet för miljöarbetet och de nationella miljövalitetsmålen uppnås. Försvarmakten ska till 2020 ta fram myndighetsmål och en handlingsplan för myndighetens arbete med klimatanpassning i enlighet med förordningen (2018:1428) om myndigheters klimatanpassningsarbete."³⁴

Inom energi- och klimatområdet ska Försvarmakten:

a) effektivisera verksamhetens energianvändning samt öka andelen förnybar energi under beaktande av behovet att stärka Försvarmaktens robusthet.

b) anpassa verksamhet för att bibehålla Försvarmaktens förmågor till följd av ett förändrat klimat."³⁵

Att ha ett eget miljöledningssystem, istället för att omfattas av den statliga styrningen med regelbundna rapporter och kontinuerliga systematiska utvärderingar utifrån de nationella

32 Försvarmakten (2020). "Försvarmaktens miljöredovisning 2019". S 30. <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetssatt/vart-miljoarbete/miljoredoavisningar/forsvarsmaktens-miljoredoavisning-2019.pdf> [hämtad 24 juli 2020].

33 Försvarmakten (2019). "Försvarmaktens miljöpolicy - Utdrag från Försvarmaktens strategiska inriktning (FMSI), bilaga 1, avsnitt 5.11". <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetssatt/vart-miljoarbete/forsvarsmaktens-miljopolicy.pdf> [hämtad 24 juli 2020].

34 Ibid.

35 Ibid.

målsättningarna, ställer stora krav på egen uppföljning, utvärdering och rapportering. Det ska dock inte påverka målsättningarna, ambitionsnivån eller de krav som ställs på myndighetens verksamhet. Alla myndigheter har ett ansvar att bidra till att miljömålen nås och särskilt de myndigheter som, likt Försvarsmakten, utsetts till miljömålsmyndigheter.³⁶

Försvarets fem miljömål

Tanken med denna målstyrda miljöledning är att myndigheter och andra verksamheter som omfattas, ska formulera egna anpassade och detaljerade miljömål, som ska bidra till att de nationella miljömålen uppnås. Det åligger myndigheterna, inte bara att upprätta egna miljömål utan att också regelbundet utvärdera och omformulera målen så att de hela tiden är aktuella, uppdaterade och relevanta utifrån globala åtaganden och de nationella miljömålen. Då Försvarsmakten inte regelbundet utvärderas på samma sätt som andra myndigheter har myndigheten ett särskilt stort ansvar att se över sina miljömål så att de kan styra verksamheten i en den riktning som behövs för att nå klimat- och miljömålen.

Försvarsmakten har formulerat fem egna miljömål:

- Energi och klimat: minskad energianvändning med 20 procent (2011-2020)
- Återvinning: öka materialåtervinning med 5 procentenheter (2010-2020)
- Ökad miljöhänsyn vid övningar och insatser
- Hållbar konsumtion
- Minskad förorening till mark

Klimatmålet är otillräckligt

Att bidra till det nationella klimatmålet, att senast år 2045 ha noll i nettoutsläpp av växthusgaser, är alltså ett utpekat och prioriterat uppdrag för Försvarsmakten. För detta har myndigheten identifierat tre fokusområden.

- Effektivare energianvändning för uppvärmning och el i sina fastigheter
- Minskat beroende av fossilbränslen och ökad användning av förnybara källor
- Minskade utsläpp av växthusgaser

Av dessa tre är det dock bara det första som är ett uttalat miljömål, som mäts och redovisas regelbundet i myndighetens interna miljöredovisning. Redovisning av utvecklingen för de övriga två punkterna saknas i Försvarsmaktens miljöredovisningar och i övrig offentlig data.

Energimålet är att minska energianvändningen för uppvärmning och el i myndighetens lokaler med 20 procent mellan 2011 och 2020.³⁷ Försvarsmakten har visserligen många kvadratmeter att värma upp och att sänka energianvändningen i dessa är inte oväsentligt, men dess inverkan på de totala utsläppen av växthusgaser och den globala uppvärmningen får antas vara marginell jämfört med andra delar av verksamheten, som övningsverksamheten eller det militära flyget.

Försvarsmakten uppger att uppvärmningen av fastigheter står för 30 procent av den totala energianvändningen (transporterna, resor, flyg, båt uppges utgöra cirka 60 procent).³⁸ Det säger dock ingenting om hur stor påverkan det har på den globala uppvärmningen och målet att begränsa klimatpåverkan. Det framgår dock av miljöredovisningen 2016 att uppvärmningen av fastigheter-

³⁶ Miljö- och energidepartementet (2015). "Uppdrag att analysera hur myndigheterna ska verka för att nå miljömålen". <https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2015/06/uppdrag-att-analysera-hur-myndigheten-ska-verka-for-att-na-miljomalen/> [hämtad 20 augusti 2020].

³⁷ Försvarsmakten (2019). "Försvarsmaktens miljöpolicy - Utdrag från Försvarsmaktens strategiska inriktning (FMSI), bilaga 1, avsnitt 5.11". <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetsatt/vart-miljoarbete/forsvarsmaktens-miljopolicy.pdf> [hämtad 24 juli 2020].

³⁸ Försvarsmakten. "Klimat och Energi". www.forsvarsmakten.se/sv/var-verksamhet/ett-hallbart-forsvar/klimat-och-energi/ [hämtad 24 juli 2020].

na endast utgör 11 procent av Försvarsmaktens totala utsläpp.³⁹ Det framgår dessutom av samma miljöredovisning att 97 procent av den energi som Försvarsmakten använder för uppvärmning och el redan idag kommer från förnybara energikällor.⁴⁰ Att enbart fokusera på att minska en liten del av myndighetens energiförbrukning som dessutom så gott som uteslutande består av förnyelsebar energi, måste därmed anses vara en felprioritering.

Bristfällig rapportering och uppföljning av klimatmålet

Trots att minskad energiförbrukning i myndighetens fastighetsbestånd har varit myndighetens enda klimatmål sedan 2011, är det inte helt enkelt att svara på hur utvecklingen sett ut på detta område. Redovisningen av trenden har dessutom de flesta år varit direkt missvisande. Detta är några av de huvudsakliga bristerna i rapporteringen:

- Ingen av redovisningarna innehåller en sammanhållen tidsserie med siffror.
- Sedan 2016 redovisas inga underliggande data för miljömålen. De presenterades tidigare under rubriken "Försvarsmaktens gröna siffror".
- Det framgår inte vilka grunddata som ligger till grund för uträkningen av energiförbrukning per m².
- De senaste åren redovisas inte den faktiska energiförbrukningen utan endast ett indexvärde i förhållande till basåret 2011.
- Myndigheten har tvingas korrigera data i tidigare års rapporter i alla miljöredovisningar utom en, mellan 2012 fram till 2017.⁴¹
- Fram till 2017 angav Försvarsmakten att utvecklingen var positiv och att myndigheten var på väg att nå målet, trots att senare års korrigerade rapporter visar att utvecklingen egentligen var negativ.

Felaktig data visade framsteg som inte fanns

De första åren uppgav Försvarsmakten att energimålet var på god väg att nås, för att 2016 tvingas erkänna att man använt fel data⁴² och att man inte uppnått den planerade minskningen med 10 procent fram till 2015 - utan bara 6,45 procent.⁴³ Men redan året efter korrigerades siffrorna igen, denna gång till en (1) procents minskning mellan 2011 och 2015.

Faktum är att av alla miljöredovisningar som Försvarsmakten publicerat fram till år 2018 är det bara en som inte korrigerat det föregående årets rapporters data om utvecklingen mot målet. Och även den rapporten har myndigheten i efterhand medgivit varit felaktig.⁴⁴

³⁹ Försvarsmakten (2019). "Försvarsmaktens miljöredovisning 2016". S. 18-19. https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetsatt/vart-miljoarbete/miljoredoavisningar/fm_miljoredoavisning_2016.pdf [hämtad 24 juli 2020].

⁴⁰ Ibid. S. 19.

⁴¹ Se figur 2.

⁴² Försvarsmakten (2016). "Försvarsmaktens Miljöredovisning 2015". S. 26. <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetsatt/vart-miljoarbete/miljoredoavisningar/fm-miljoredoavisning-2015-1.pdf> [hämtad 24 juli 2020].

⁴³ Ibid.

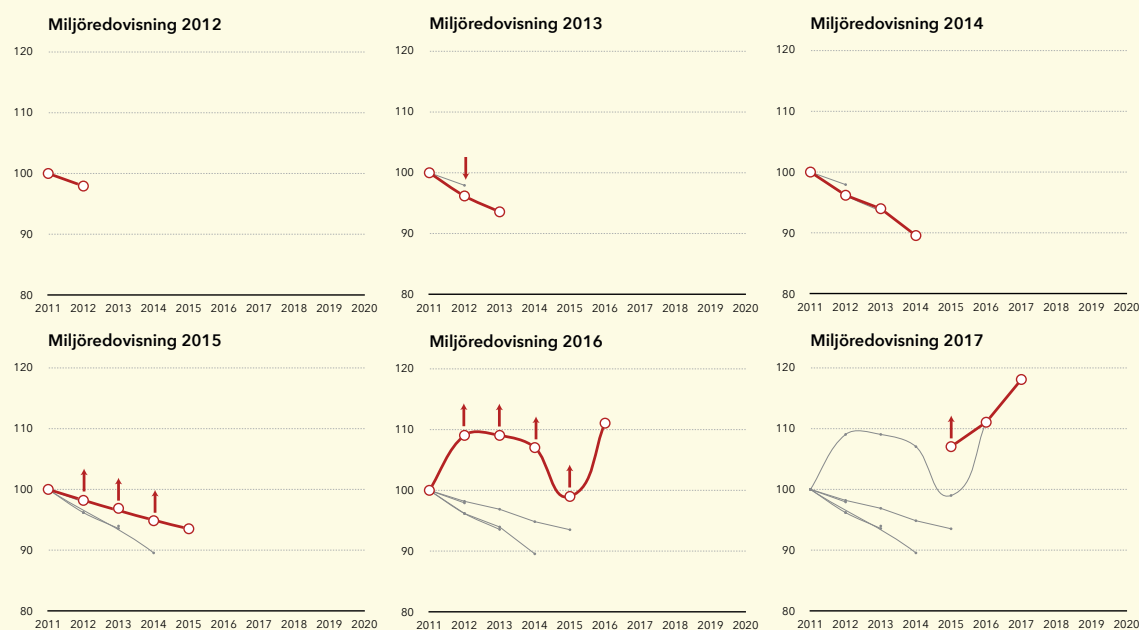
⁴⁴ Se figur 2.

Figur 2

VARIERANDE UPPGIFTER FRÅN OLIKA ÅR

Försvarmaktens klimatmål är att minska el- och värmeförbrukningen i myndighetens fastigheter och lokaler. Enheten som mäts är energiförbrukning per m² och anges som ett indexvärde gentemot startåret 2011, man kan även se det som procentenheter av 2011 års nivå. Målet är att nå index 80, alltså 80 procent av förbrukningen 2011. Utvecklingen redovisas i den årliga miljöredovisningen.

Men uppgifterna över förbrukningen för enskilda år är förvånansvärt ofta olika beroende på vilket års rapport man läser. Sedan miljöredovisningarna startade är det bara en rapport (år 2014) som inte behövt korrigeras felaktig data från föregående års redovisning. De flesta år har tre olika uppgifter över energiförbrukningen.

Värt att notera är också att det är inte förrän 2017 (då miljöredovisning 2016 publicerades) som myndigheten insåg att utvecklingen inte varit på rätt spår någon gång sedan målet sattes.

Källor: Försvarmaktens miljöredovisningar 2012-2017

Längre från målet än någonsin

I den senaste miljöredovisningen som inkluderas i denna analys, den som kom i juni 2019 och gäller år 2018, redogör Försvarmakten precis som i alla tidigare redovisningar för det pågående arbetet med att effektivisera den ”fastighetsrelaterade energianvändningen”, men medger att utvecklingen trots detta fortfarande går i fel riktning.⁴⁵

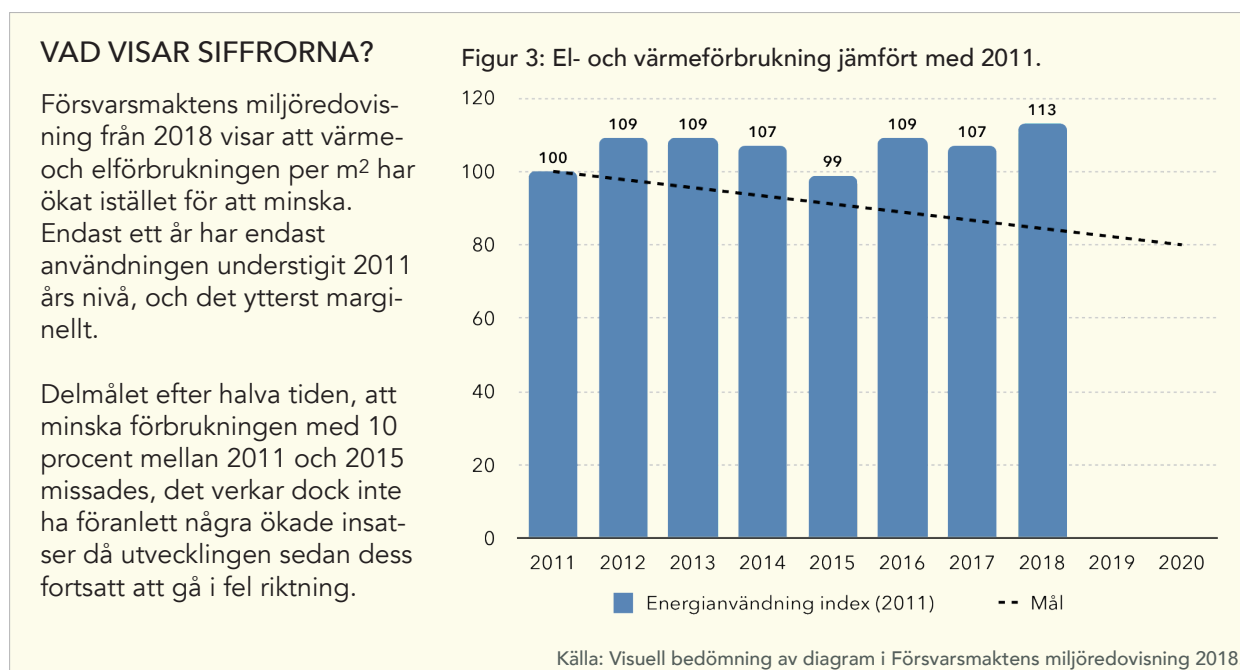
”ENERGIMÅLET

Försvarmakten ska för sin energianvändning nå indexnivån 80 till år 2020. Energianvändningen har ökat och är nu på den högsta nivån sedan målet startade.”⁴⁶

⁴⁵ Försvarmakten (2019). ”Försvarmaktens miljöredovisning 2018”. S. 16. https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetsatt/vart-miljoarbete/miljoredoavisningar/fm_miljorapport_2018_final.pdf [hämtad 24 juli 2020].

⁴⁶ Ibid.

Figur 3.

I redovisningen publiceras fortfarande ingen tidsserie med faktisk data under perioden sedan 2011. Men från ett stapeldiagram går det att uppskatta vilka siffror som Försvarens använder för perioden 2011 till 2018. De visar att Försvarens aldrig varit i närheten av att nå målet om minskad energiförbrukning med 20 procent. Eller ens minskad energiförbrukning överhuvudtaget.⁴⁷

Försvarens miljöredovisning för 2019 publicerades i juni 2020. I den saknas all data som rör uppföljningen av miljömålen och det går därmed inte att utifrån den granska hur utvecklingen varit under 2019.⁴⁸ Försvarens meddelar i ett skriftligt svar att ingen kompletterande data kommer att publiceras.⁴⁹

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Försvarens (2020). "Försvarens miljöredovisning 2019". <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/vart-arbetsatt/vart-miljoarbete/miljoredo-visning-2019.pdf> [hämtad 20 augusti 2020].

⁴⁹ Försvarens (2020). "Svar på begäran". Skriftligt svar på fråga om data i Försvarens miljöredovisning 2019, FM2020-17458. 25 augusti 2020.

SLUTSATS

*“The atmosphere certainly counts the carbon from the military, therefore we must as well.”
Stephen Kretzmann, chef för Oil Change International under förhandlingarna om Parisavtalet 2015.⁵⁰*

Utifrån den, om än bristande, data som finns tillgänglig är det rimligt att anta att Försvarsmakten och den bredare försvarssektorn står för relativt stora utsläpp av växthusgaser. De förvaltar stora ytor och många olika typer av lokaler och verksamheten innebär per definition många transporter; till havs, på land och i luften. Ändå saknas försvaret som helhet i diskussionen om klimatförändringarna, utsläppen av växthusgaser och flera andra miljörelaterade områden. Den rapport har försökt svara på varför det är så, med målet att ifrågasätta den militära sektorns frikort i klimatdebatten. För att kunna bekämpa klimatförändringarna har vi inte råd att låta en så stor sektor av samhället undgå krav och insyn. Behovet av debatt kring just försvarssektorns verksamhet är också stort eftersom samhällets stöd till den utgår från att den ska göra oss säkrare. Om försvarets verksamhet bidrar till ökad mänsklig osäkerhet genom att öka klimatförändringarna, eller inte vara en del av arbetet för att förebygga dem, är det en högst relevant fråga – oavsett vad man anser om det militära försvaret i stort.

Är Försvarsmakten en klimatbov?

Eftersom det inte finns någon redovisning av myndighetens totala utsläpp är det enkla svaret att vi inte vet. Transparensen är idag helt enkelt för bristfällig för att vi ska kunna svara på frågan. Utifrån det vi kunnat hitta om utsläppen från Försvarsmaktens transporter inom Sverige vet vi dock att myndigheten är en aktör som inte går att bortse från. I början av 1990-talet, innan nedskärningar och omprioriteringar, var militärens utsläpp väldigt höga, de var större än hela inrikesflyget. Fram till mitten av 00-talet minskade utsläppen kraftigt, till följd av minskad aktivitet. Sedan dess har utsläppsnivån inte minskat och motsvarar idag en tredjedel av inrikesflygets utsläpp. Hur den kommande upprustningen av försvaret kommer att påverka utsläppen återstår att se. Utsläpp av växthusgaser är också bara en liten del av Försvarets miljöpåverkan. Det är rimligt att anta att Försvarsmakten och den bredare försvarssektorn står för en betydande miljö- och klimatpåverkan.

Den här rapporten finner att den strategi som idag gäller – att Försvarsmakten är undantagen styrning och rapporteringskrav och i stället själv sköter sitt klimatarbete – inte har fungerat. Försvarsmaktens miljöredovisning är betydligt svagare än andra myndigheters och Försvarsmaktens miljöredovisningar har som regel fått korrigeras i efterhand. Myndighetens klimatmål är otillräckligt och otydligt mätt och redovisat. Dessutom går utvecklingen för det enda uppsatta klimatmålet åt fel håll. Syftet med ett miljöledningssystem är att förbättra miljöarbetet, uppnå uppsatta mål, ständigt se över målsättningar och gradvis höja ambitionsnivån. Samt att konsekvent mäta utvecklingen och anpassa verksamheten därefter. Inget av detta har fungerat för Försvarsmakten. Det finns därför anledning att kräva extern styrning, tillsyn och uppföljning av Försvarsmaktens miljöarbete precis som för alla andra statliga myndigheter. Inte bara i klimatfrågor, som är fokus för denna rapport, utan för hela miljöområdet.

I varje års miljöredovisning⁵¹ framställs Försvarsmaktens miljöarbete som pågående och framgångsrikt. Försvarsmakten är knappast ensam om att beskriva sin egen verksamhet i positivt

⁵⁰ Citat ur Nelsen, A. (2015). “Pentagon to lose emissions exemption under Paris climate deal” The Guardian, 14 december 2015. <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/14/pentagon-to-lose-emissions-exemption-under-paris-climate-deal> [hämtad 13 juli 2020].

⁵¹ Försvarsmaktens miljöredovisningar är myndighetens officiella beskrivning av sina insatser på miljöområdet.

ljus, men om faktiska resultat uteblir trots de omfattande insatser och utbildningar som beskrivs borde det leda till förändringar. Försvarsmakten fortsätter trots det att få undantag från statlig styrning, senast i förordningen om myndigheternas planer för att möta ett förändrat klimat, där SMHI har ett samordningsansvar för i stort sett hela statsapparaten, utom just Försvarsmakten. Undantagen från Miljöbalken borde också undersökas närmare.

Försvarsmakten måste utvärderas och följas upp, med samma nyckeltal som övriga myndigheter. Nuvarande upplägg, med en egen miljöstyrning, är som den här rapporten kunnat visa långt ifrån tillräckligt. De har inte heller lett till faktiska förbättringar utan utvecklingen i relation till Försvarsmaktens miljömål har, trots uttalade satsningar och åtgärder, varit negativ. Att inkludera Försvarsmakten i miljöledningssystemet skulle tvinga myndigheten att redovisa ett antal viktiga nyckeltal för sin verksamhet, data som inte görs tillgängliga idag. Dessutom skulle myndighetens miljömål och resultat utsättas för mer extern styrning. Detta är inte en mirakellösning men det enskilt viktigaste steget att ta för att öka insynen i och styrningen av Försvarsmaktens klimatarbete – och minska myndighetens bidrag till den klimatosäkerhet vi står inför. Det skulle också vara en viktig signal om att ingen så stor aktör kan tillåtas undantag i en så viktig fråga. När denna rapport publiceras pågår en översyn av miljöledningssystemet, den första på över tio år. Ett av uppdragen i översynen är att se över vilka myndigheter som bör omfattas av förordning (2009:907). Naturvårdsverket har fått i uppdrag att lämna ett förslag på förbättringar innan 30 september 2020. Regeringens förhoppning är att en ny eller reviderad förordning ska börja gälla från årsskiftet 20/21. Att Försvarsmakten inkluderas i miljöledningssystemet och omfattas av den nya eller reviderade förordningen borde vara en självklarhet.

Som medborgare i en demokratisk stat är möjligheten att kunna granska hur politiska beslut påverkar oss en grundläggande rättighet. När det kommer till fakta om hur den svenska militära verksamheten påverkar vårt klimat och miljö är det svårare än väntat att få en tydlig överblick över situationen. Försvarsmakten måste – i relation till Agenda 2030 och Parisavtalet – redovisa så att det går att förstå och följa. Att vara transparent är inte bara att ha data, utan även att redovisa och förklara den.

Det offentliga samtalet kräver offentlig information där målkonflikter, som till exempel den om det militära försvarets energiförbrukning och behovet av omställning för att nå klimatsäkerhet, kan göras tydliga och debatteras. Det gäller även den potentiella målkonflikten mellan det försvarspolitiska intresset av sekretess och behovet av transparens för att ge möjlighet till ett demokratiskt samtal och debatt om säkerheten i vårt samhälle och för vår planet.

Militär upprustning riskerar inte bara att ta resurser från andra viktiga samhällsområden – upprustning är också ett hot mot vår ekologiska säkerhet med sitt stora beroende av fossila bränslen och förorening av vatten och marker. Klimatförändringarna måste behandlas som det akuta och förödande hot mot mänsklig säkerhet som de faktiskt är, och tilldelas resurser i enlighet med det. Tillsammans med ansträngningar för att förebygga klimatförändringarna behöver vi också tänka på klimaträttvisa och adressera den omfattande och ökande politiska och ekonomiska ojämlikhet som klimatförändringarna bara ytterligare kommer att spä på.

Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen är en förening för människor som är övertygade om att konflikter kan lösas utan våld och att krig kan förebyggas genom samarbete, ekonomiska medel och diplomati. Vi arbetar för hållbar fred genom att sprida kunskap, bilda opinion och påverka politiker.

Läs mer på svenskafreds.se